

NUTUK VE TÜRK DEVRİMİ: TARİHİ, YAZIM SÜRECİ VE OKUNMASI

Burak SÜLÜN*

Araştırma Makalesi

DOI: <https://doi.org/10.47088/utad.1468258>

Özet

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi, artık bu devletin ömrünü doldurduğunu açıkça göstermiştir. İşgale uğrayan Anadolu toprakları, Kurtuluş Savaşı ile kurtarılmıştır. Ardından Cumhuriyet ilan edilerek bir dizi halinde devrimler gerçekleştirilmiştir. Ancak bu süreç oldukça sancılı bir şekilde gerçekleşmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk 1927 yılında Nutuk'unu okuyarak bu sürecin bir açıklamasını yapmıştır. Bu açıklama hem bir hesap sorma, hem de hesap verme niteliğindedir. Türkiye Cumhuriyeti tarihi için önemli bir kaynak olan Nutuk hakkında birçok araştırma ve yorum yapılmıştır. Bu durum, Nutuk'un zengin bir içeriğe sahip olmasının sonucudur.

Bu çalışmada öncelikle Nutuk'u ortaya çıkaran şartlar ele alınacak, daha sonra Nutuk'un hazırlanması, kapsamı, amacı ve niteliğine değinilecektir. Böylece hem Nutuk hakkındaki değerlendirmeler incelenecek, hem de Nutuk ile ilgili eserlerin bir derlemesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Belge, Hatıra, Hesaplaşma, Muhalefet, Nutuk, Rehber.

SPEECH AND THE TURKISH REVOLUTION: HISTORY, WRITING PROCESS AND READING

Abstract

The defeat of the Ottoman Empire in the First World War has clearly showed that this state had reached the end of its life. The occupied Anatolian lands have been liberated with the War of Independence. Then, the Republic of Türkiye has been declared and a series of revolutions have been carried out. However, this process was quite painful.

Mustafa Kemal Atatürk has made an explanation of this process by reading the Speech in 1927. This statement is both a questioning and a reckoning. Many researches and comments have been made about the Speech, which is an important source for the history of the Republic of Türkiye. This is the result of the Speech having a rich content.

In this study, firstly, the conditions that gave rise to the Speech will be discussed, and then the preparation, scope, purpose and quality of the Speech will be mentioned. Thus, both the evaluations about the Speech will be examined and a compilation of the works related to the Speech will be made.

Keywords: Document, Memoir, Mentor, Opposition, Reckoning, The Speech.

* Doktorant, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, e-posta: buraksulun.sbf@gmail.com, ORCID: 0009-0006-4170-3636

Giriş

Mustafa Kemal Paşa'nın 15-20 Ekim 1927 tarihlerinde okuduğu Nutuk, Türk siyasi hayatında önemli bir yere sahiptir; buna bağlı olarak uzun yıllar boyunca tarih araştırmaları ve tarih derslerinde temel kaynak olarak kullanılmıştır ve kullanılmaya da devam edilmektedir. Ancak Nutuk sadece tarihçilerin ilgilendiği bir eser olmamış, birçok siyaset bilimci, edebiyatçı, sosyolog ve felsefecinin de araştırma konusu olmuştur.¹

Nutuk, Mustafa Kemal Paşa'nın diğer söylevlerinden ayırt edilmek için Büyük Nutuk olarak da adlandırılmıştır. Söylenme süresi, kapsamı ve önemi dikkate alındığında, Nutuk'un gerçekten de büyük olduğu görülmektedir.² Nitekim Nutuk'ta yaklaşık dokuz senelik bir dönemin, ülkenin içinde bulunduğu durumun ve Kurtuluş Savaşı'nın hangi zor şartlar altında kazanıldığının, ayrıntıları ve belgeleriyle anlatıldığı³ düşünüldüğünde, eserin bu kadar kapsamlı olmasını doğal karşılamak gerekir.

Nutuk'un yukarıda belirtilen geniş kapsamı dikkate alındığında, bu eseri doğru anlayabilmek ve değerlendirebilmek için okunduğu döneme kadar gerçekleşen olayları incelemek bir zorunluluk olmaktadır. Ancak hem bu yaşanan olayların, hem de Nutuk'un kendisinin değerlendirilmesi, içinde bulunulan döneme ve sahip olunan siyasi görüşe göre farklılık göstermekte,⁴ bu ise Nutuk'un bazı yönlerinin yanlış anlaşılması veya eksik kalması tehlikesini doğurmaktadır. Bu sebeple, bu çalışmada bu tür siyasi değerlendirmelerden mümkün olduğunca uzak durulmaya ve Nutuk, kendisini ortaya çıkaran tarihi şartlar çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, Nutuk'u ortaya çıkaran şartlar değerlendirildikten sonra, bu eserin incelenmesine geçilmiştir. Bu doğrultuda önce Nutuk'un nasıl hazırlandığı ve ne zaman, nerede okunduğu ele alınmıştır. Nutuk'un amacının daha iyi anlaşılabilmesi için önce Nutuk'un zaman, olay ve kişiler bakımından kapsamına değinilmesinin faydalı olacağı düşünülmüş ve bu kapsam belirlendikten sonra Nutuk'un hangi amaç ya da amaçlarla yazıldığı incelenmeye çalışılmıştır. Bundan sonra Nutuk'un niteliği üzerinde durulmuş,

¹ Hakan Uzun, "Okuyan, Düşünen, Yazan Bir Asker ve Devlet Adamı: Atatürk'ün Yazdığı Eserler", *Atatürk Haftası Armağanı*, Sayı 42, Ankara: Ankara: Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları (2015), 39.

² İsmet Giritli, "Okunuşunun 70. Yılı Kutladığımız Büyük Nutuk Nedir?", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XIII, Sayı 38, (Temmuz 1997), 649; Enver Ziya Karal, "Türk Tarih Kurumu Başkanı Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın Açış Konuşması", *Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri Bildiriler ve Tartışmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980, 1.

³ Uzun, "Okuyan", 40.

⁴ Hakan Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006, 105.

çalışmanın sonunda ise bu eserin basılması ile diğer dillere çevrilmesinden bahsedilmiştir.

1. Nutuk'u Ortaya Çıkaran Şartlar

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesi ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamasıyla⁵ birlikte, artık bu devletin ömrünü bitirdiği ve yeni bir devlet kurma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasıyla başlayan Kurtuluş Savaşı ile bu yolda ilk adım atılmıştır. Bu tarihten sonra, kurulacak yeni devletin temelinde tam bağımsızlık ve millî egemenlik düşünceleri yer almış ve bu düşünceler, önce 22 Haziran 1919 tarihinde yayınlanan Amasya Genelgesi, sonrasında ise 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihlerinde düzenlenen Erzurum ve 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde düzenlenen Sivas Kongreleri ile hayata geçirilmeye çalışılmış ve bunda başarılı olunmuştur.⁶

Vatanın kurtarılması yönünde çalışmalar devam ederken olumsuz bir gelişme yaşanmıştır. İstanbul'un 16 Mart 1920'de İtilaf Devletlerince işgal edilmesi, Osmanlı Mebusan Meclisinin⁷ artık çalışamayacağını göstermiştir. Böylece millî egemenlik esasına dayalı kurulmak istenen yeni devletin, bir meclisinin oluşturulması için bir fırsat doğduğu gibi, bunun artık zorunlu olduğu da ortaya çıkmıştır.⁸ Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920'de illere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlarına hitaben bir bildiri yayınlarak, Ankara'da olağanüstü bir meclisin toplanacağını açıklamış ve bu meclise katılacak milletvekillerinin belirlenmesi amacıyla on beş gün içinde seçimlerin yapılmasını istemiştir. Bundan sonra seçimler yapılmış ve İstanbul'dan gelen Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinin de katılımıyla, Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılmış ve aynı gün ilk toplantısını yapmıştır.⁹

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde askerden bürokrata, tüccardan toprak ağasına, gazeteciden din adamına kadar çeşitli gruplar yer almıştır.¹⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisinde bu kadar çeşitli dünya görüşlerinin yer alması

⁵ Hasan Dinçer, "Mondros Mütarekesi ve Sonrasındaki Gelişmeler", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014, s. 72.

⁶ Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 19 (1927), Nutuk I, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006, s. 23, 30, 42, 64 ve 79.

⁷ Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de toplanmış, 11 Nisan 1920'de ise Padişah Vahdettin tarafından, dört ay içinde yeni seçimler yapılarak tekrar toplanmak üzere dağıtılmıştır. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992, s. 72 ve 119, 120.

⁸ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, s. 121.

⁹ Hasan Dinçer, "TBMM'nin ve Yeni Türk Devletinin Kuruluşu", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014, s. 111.

¹⁰ Dinçer, "TBMM'nin", s. 112.

ona demokratik bir nitelik kazandırmakla birlikte, bu, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalefetin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Aslında Türkiye Büyük Millet Meclisinin açıldığı ilk günlerde bu görüş ayrılıkları kendisini göstermemiştir. Ancak Ocak 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisindeki gruplar¹¹ arasındaki ayrılıklar artmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa duruma müdahale ederek 10 Mayıs 1921'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurmuştur.¹²

Mustafa Kemal Paşa'nın bu müdahalesi Türkiye Büyük Millet Meclisindeki muhalefeti ortadan kaldırmamıştır. Bunun en önemli örneği ise Başkumandanlık Kanunu çıkarılırken yaşanmıştır. 10 Temmuz 1921'de başlayan Kütahya-Eskişehir Savaşlarının kaybedilmesinden Mustafa Kemal Paşa sorumlu tutularak şiddetle eleştirilmiş¹³ ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde ilk örgütlü muhalefet ortaya çıkmıştır.¹⁴ Bu gelişmelerden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın 4 Ağustos'ta, Başkumandanlık görevini talep ettiğine dair Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bir önerge vermesi ise muhalefetin şiddetini arttırmıştır. Başkumandanlığın, Meclisin manevi şahsiyeti içinde olduğu ve Meclisin yetkilerinin asla devredilemeyeceği yönündeki muhalif düşünceleri Mustafa Kemal Paşa ortadan kaldırmış ve 5 Ağustos 1921'de Başkumandanlık Kanunu kabul edilerek, Türkiye Büyük Millet Meclisi sahip olduğu askerî yetkileri üç aylığına Mustafa Kemal Paşa'ya devretmiştir.¹⁵

1922 Eylül'ünün ortalarında ülkenin büyük ölçüde düşman işgalinden kurtarılmasından sonra sıra, iç politikada adımların atılarak Türkiye'de yeni rejimin kurulmasına gelmiştir.¹⁶ Aslında Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılması ile egemenliğin Osmanlı Hanedanına değil, millete ait olduğu gösterilmiştir. Ancak bu durumun kanunlaşması 1 Kasım 1922'de gerçekleşmiş¹⁷

¹¹ Bu gruplar şunlardır: Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi, İslahat Grubu. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 20 (1927), Nutuk II, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007, s. 132.

¹² *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 131-133.

¹³ Muhalefet, Mustafa Kemal Paşa'yı "Ordu nereye gidiyor, millet nereye götürülüyor? Bu harekâtın elbette bir mesulü vardır, o nerededir? Onu göremiyoruz. Bugünkü acı halin, feci vaziyetin hakiki etkenini ordunun başında görmek isterdik." diyerek eleştirmiştir. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 141.

¹⁴ Necdet Aysal, "Savaş Dönemi ve Cepheleler (Askeri ve Siyasi Gelişmeler)", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014, s. 135.

¹⁵ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 142-144.

¹⁶ Necdet Aysal, "Atatürk Döneminde İç Politika", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014, s. 157.

¹⁷ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, s. 280.

ve bu tarihte Saltanat ile Hilafet birbirinden ayrılarak Saltanat kaldırılmıştır. Halifeliğin ise Osmanlı Hanedanından birine geçmesi öngörülmüş ve Abdülmecit Efendi, Halife olarak seçilmiştir.¹⁸

Saltanatın kaldırılması sırasında da muhalefet kendisini göstermiş, bu muhalefetin başını ise Miralay Salâhattin Bey ile Ziya Hurşit Bey çekmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu muhalefeti ortadan kaldırmak için Türk ve İslam tarihini anlattığı uzun bir konuşma yapmıştır.¹⁹ Daha sonra konu, Teşkilat-ı Esasiye, Şer'iyeye ve Adliye Encümenlerince görüşülmeye başlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu sırada üç encümenin çalıştığı odaya girerek *"Efendiler, hâkimiyet ve saltanat, hiç kimse tarafından, hiç kimseye, ilim icabıdır diye, müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle, zorla alınır. ... Bu bir emrivakidir. Söz konusu olan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, fikrimce uygun olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat, ihtimal bazı kafalar kesilecektir."* demiş ve bu tehdit üzerine, encümende Mustafa Kemal Paşa'nın istediği yönde karar alınarak Saltanatın Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kaldırılmasının önü açılmıştır.²⁰

Saltanatın kaldırılmasından rahatsız olan muhalefet kendisini bir kez daha göstermiş ve 2 Aralık 1922'de Seçim Kanunu'nda değişiklik yapılmasını önermiştir. Bu öneride, milletvekili seçilebilmek için ya Misak-ı Millî sınırları içinde doğmuş olma ya da bu sınırlar içinde beş yıl süre ile ikamet etme şartının sağlanması istenmiştir. Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisine girmesi engellenmeye çalışılsa da²¹ bu öneri Meclis tarafından kabul edilmemiştir. Ayrıca bu dönemde Lozan Konferansı'nın kesintiye uğraması da muhalefetin artmasına neden olmuştur.²² Muhaliflerin, Mustafa Kemal Paşa taraftarlarından oluşan Birinci Gruptan sayıca fazla olması da Mustafa Kemal Paşa için sorun yaratmıştır. Gerçi Mustafa Kemal Paşa, bu döneme kadar Kurtuluş Savaşı'nın en büyük kahramanı olarak büyük bir itibar sahibidir. Bu sebeple Birinci Grubun Türkiye Büyük Millet Meclisinde azınlıkta olmasının getirdiği dezavantajı Mustafa Kemal Paşa, bu itibarı ile avantaja çevirmeyi başarmıştır. Ancak bundan sonraki dönemde bu itibarın yeterli olacağı yönünde

¹⁸ Aysal, "Atatürk Döneminde İç Politika", s. 158-160.

¹⁹ Konuşma metni için bkz: *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 21 (1927), Nutuk III Vesikalar, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007, s. 327-337.

²⁰ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 212-216.

²¹ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, s. 242, 243.

²² Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 183; Aysal, "Atatürk Döneminde İç Politika", s. 160, 161.

şüphe oluşmuştur.²³ Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa da Türkiye Büyük Millet Meclisindeki bu durumdan memnun değildir. Çünkü Meclisin durumu endişe verici bir nitelik kazanmış ve artık görevini yapamayacağı düşünülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla “Meclis yenilenmedikçe, millet ve memleketin ağır ve mesuliyetli işlerini yürütmeye imkân yoktur.” Bu sebeple 1 Nisan 1923’te, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır.²⁴

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin son toplantısı 16 Nisan 1923’te gerçekleştirilerek Haziran ayı içinde yeni seçimler yapılmış, İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi ise 11 Ağustos’ta toplanmıştır.²⁵ Bu seçimleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin gösterdiği adaylar kazanmış ve böylece muhalefet tasfiye edilmiştir. Buna rağmen İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde Mustafa Kemal Paşa’nın istediği birlik ortamı oluşmamış ve muhalefet devam etmiştir.²⁶ Muhalefetin bu tavrı, Mustafa Kemal Paşa’da, artık bir parti kurmanın gerekli olduğu düşüncesini uyandırmıştır. Bu sebeple 8 Nisan 1923’te Dokuz Umde olarak bilinen ve Halk Fırkasının ilk programı olarak kabul edilen bir beyanname yayınlanmış ve bu beyannameye Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun Halk Fırkasına dönüştürüleceği açıklanmıştır. 9 Eylül’de Halk Fırkasının ilk tüzüğü kabul edilmiş, 11 Eylül’de ise Mustafa Kemal Paşa, Fırkanın Genel Başkanlığına getirilmiştir. Ancak Fırkanın kuruluş tarihi olarak, tüzüğün onaylandığı 9 Eylül 1923 tarihi kabul edilmiştir.²⁷

Bundan bir ay sonra, yeni kurulan Türkiye’nin başkenti Ankara olarak belirlenmiştir. Aslında Mustafa Kemal Paşa’nın 27 Aralık 1919’da Ankara’ya gelmesiyle bu şehir Kurtuluş Savaşı’nın merkezi olmuş ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin burada açılmasıyla da bir anlamda yeni devlete başkentlik yapmıştır. Bunun kanunlaşması ise 9 Ekim 1923’te verilen kanun önerisinin 13 Ekim’de kabul edilmesiyle gerçekleşmiştir.²⁸ Böylece Osmanlı Devleti ile bağların biri daha koparılmış ve “yaşanmakta olan değişimi simgeleyen bir başkent” seçilmiştir.²⁹

Tüm bunlardan sonra sıra, Türkiye’nin yönetim biçiminin açıkça belirlenmesine gelmiştir. 28 Ekim 1923’te Mustafa Kemal Paşa, bazı bakan ve

²³ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009, s. 69.

²⁴ Atatürk’ün Bütün Eserleri, Nutuk II, s. 244, 245.

²⁵ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Turna, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 5. Baskı, 2011, s. 350.

²⁶ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 5, 6.

²⁷ Aysal, “Atatürk Döneminde İç Politika”, s. 162, 163. 10 Kasım 1924 tarihinde ise Halk Fırkası’nın adına Cumhuriyet kelimesi eklenmiştir. Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, s. 194.

²⁸ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, s. 292, 293.

²⁹ Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, s. 351.

milletvekillerini³⁰ Çankaya'daki evine davet ederek "Yarın cumhuriyet ilan edeceğiz."³¹ demiş ve bu, misafirler tarafından da olumlu karşılanmıştır. Konu bir gün sonra Türkiye Büyük Millet Meclisine taşınmış ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesi, "Türkiye devletinin hükümet şekli cumhuriyettir." şeklinde değiştirilerek Cumhuriyet ilan edilmiş, Mustafa Kemal Paşa ise Cumhurbaşkanı seçilmiştir.³² Ayrıca sekizinci ve dokuzuncu maddeler de değiştirilmiş ve Cumhurbaşkanının Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçileceği, Meclise ve Bakanlar Kuruluna başkanlık edeceği ve Başbakanın, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçileceği kabul edilmiştir.³³

Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyetin ilan edilmesi, o güne kadar varlığına izin verilen Hilafet kurumunun yavaş yavaş miadını doldurduğunu göstermiştir. 22 Ocak 1924'te Halife Abdülmecit'in, Halifelik Hazinesine bütçeden daha fazla pay ayrılması gerektiğini söylemesi³⁴ ve bazı siyaset adamları tarafından, Meclisin çıkardığı kanunların Halife tarafından onaylanması gerektiğinin ifade edilmesi³⁵ üzerine aranan fırsat da bulunmuştur. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Hilafet kurumunun varlığı hem idari yönden iki başlılık olduğu kanısını uyandırmakta, hem de yapılacak inkılâplar için tehdit oluşturmaktadır. Ayrıca Cumhuriyet rejiminin tam anlamıyla kurulması için Hilafetin kaldırılması zorunludur. Tüm bu sebeplere bağlı olarak Halifelik, 3 Mart 1924'te kabul edilen bir kanunla kaldırılmıştır.³⁶ Ayrıca bu kanunla Osmanlı Hanedanı sınır dışı edilmiştir. Sina Akşin, Hilafetin kaldırılmasının asıl amacının da bu olduğunu belirtmektedir. Çünkü Akşin'e göre, Cumhuriyet karşıtlarının Saltanatı yeniden canlandırmak için Hilafet kurumunu kullanarak Osmanlı Hanedanına bağlılık gösterme ihtimali bulunmaktadır. Laikliğin önündeki engelleri kaldırma amacı ise ikinci planda kalmaktadır.³⁷ Ancak sebep ne olursa olsun, Hilafetin kaldırılması ile hem devlet

³⁰ Bu isimler şunlardır: İsmet (İnönü) Paşa, Fethi (Okyar) Bey, Kazım (Özalp) Paşa, Kemâlettin Sami Paşa, Halit Paşa, Rize Milletvekili Fuat Bey, Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 294.

³¹ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 294.

³² Turan, *Türk Devrim Tarihi*, s. 295-298.

³³ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", *Türkiye Tarihi*, Cilt 4, Yay. Yön. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995, s. 92, 93; İbrahim Kafesoğlu, Mehmet Saray, *Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihî Temeller*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basımevi, 1998, s. 152, 153.

³⁴ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (1. Bölüm), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1995, s. 55-57.

³⁵ Enver Ziya Karal, "Halifeliğin Kaldırılması", *Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri Bildiriler ve Tartışmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980, s. 96.

³⁶ Kafesoğlu, Saray, *Atatürk İlkeleri*, s. 155.

³⁷ Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, s. 185.

laik bir görünüm kazanmış, hem de ileride yapılacak inkılâpların önündeki engellerden biri daha ortadan kaldırılmıştır.³⁸

Hilafetin kaldırıldığı gün kabul edilen diğer kanunlarla Şer'îye ve Evkâf Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti kaldırılmış ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu da onaylanmıştır.³⁹

Hilafetin kaldırılması, Halk Fırkası ve Mustafa Kemal Paşa'ya olan muhalefeti iyice gün yüzüne çıkarmıştır. Özellikle Kazım (Karabekir) Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Rauf (Orbay) Bey ve Adnan (Adıvar) Bey, bu muhalefetin önemli isimlerinden olmuş ve yine bu isimlerin öncülüğünde 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Fırkanın Başkanlığına Kazım Paşa, İkinci Başkanlıklara Rauf Bey ve Adnan Bey, Genel Sekreterliğe ise Ali Fuat Paşa seçilmiştir.⁴⁰

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasında, 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen ve 24 Mayıs'ta yürürlüğe giren 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun da etkisinin bulunduğu yapılan yorumlar arasındadır. Buna göre, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu çok partili hayata uygun olarak hazırlanmıştır. Nitekim Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulması arasında yaklaşık altı ay gibi kısa bir sürenin olması da bunu doğrular niteliktedir.⁴¹

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndan yaklaşık bir yıl sonra, 17 Şubat 1925'te çok önemli bir yenilik daha yapılmıştır. Bu tarihe kadar köylünün üzerinde çok büyük bir yük oluşturan aşar vergisi kaldırılmış ve köylünün rahatlaması sağlanmıştır. Ülke nüfusunun büyük kısmının kırsal kesimde yaşadığı düşünüldüğünde, aşar vergisinin kaldırılmasının ne kadar önemli olduğu da anlaşılmaktadır.⁴²

Mustafa Kemal Paşa'ya ve Halk Fırkasına muhalefetin örgütlendiği bu günlerde, ülke içinde de karışıklıklar çıkmaya başlamıştır. Bunlardan en önemlisi ise 13 Şubat 1925'te Doğu Anadolu'da başlayan Şeyh Sait İsyanıdır. Kürtçü ve dinci özellikleri olan bu isyan, aynı zamanda Musul sorununun da gündemde olduğu günlerde çıkmıştır. Bu sebeple isyanın İngiliz destekli olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmıştır.⁴³

³⁸ Karal, "Halifeliğin Kaldırılması", s. 97.

³⁹ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 323, 324.

⁴⁰ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, s. 97-99.

⁴¹ Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", s. 96, 97.

⁴² Necdet Aysal, "Atatürk Dönemi Türk Devrimi", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014, s. 200.

⁴³ Aysal, "Atatürk Döneminde İç Politika", s. 171.

İsyan sebebiyle bölgede sıkıyönetim ilan edilmiş ve 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu⁴⁴ kabul edilmiştir. Bundan üç gün sonra da İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. 14 Nisan 1925'te ise Şeyh Sait İsyanı bastırılmıştır.⁴⁵ Şeyh Sait'in de aralarında olduğu 29 kişi, 28 Haziran'da idam cezasına çarptırılmış ve bundan bir gün sonra da idam kararı infaz edilmiştir.⁴⁶ Ancak bu isyan, iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkileri oldukça gerginleştirmiştir. Muhalefetin, Hilafet konusunda iktidardan daha yumuşak tavır alması ve isyanın dinci bir özelliğe sahip olması, kişisel anlaşmazlıkların da bulunduğu bir ortamda aradaki ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Bu sebeple isyan ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası arasında bağlantı kurulmuş⁴⁷ ve 3 Haziran 1925'te⁴⁸ İstiklal Mahkemesi tarafından bu fırka kapatılmıştır.⁴⁹

Şeyh Sait İsyanından sonra ülkede iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlardan birincisi, 25 Kasım 1925'te şapka giyilmesi hakkında kanunun Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmesidir. İkincisi ise 30 Kasım 1925'te kabul edilen bir kanunla tekke ve zaviyelerin kapatılması ve dinî nitelikteki ünvanların kullanılmasının yasaklanmasıdır. Bu kanunun kabul edilmesinde, Şeyh Sait İsyanının dinî niteliğinden dolayı dikkatleri ülkedeki tekke ve zaviyelere çekmesi ve bunların yapılacak inkılâplarda birer engel teşkil edeceğinin düşünülmesi etkili olmuştur.⁵⁰

Dönemin önemli gelişmelerinden biri de 17 Şubat 1926'da Medeni Kanun'un kabul edilmesidir. Böylece vatandaşlar arasındaki ilişkiler dinî kurallara göre değil, çağdaş kanunlara göre düzenlenmeye başlanmıştır ki, Medeni Kanun'un devrimci niteliği de buradadır.⁵¹ Hukuk alanında yapılan inkılâplar bununla sınırlı kalmamış ve 1 Mart 1926'da Ceza Kanunu, 8 Mayıs 1926'da ise Medeni Kanun'un tamamlayıcısı olan Borçlar Kanunu kabul edilmiştir.⁵²

Dönemin siyasetini etkileyen bir başka olay da İzmir suikast girişimidir. Aslında Mustafa Kemal Paşa'yı öldürme planları daha Kurtuluş Savaşı sırasında başlamıştır. Cumhuriyet döneminde ise rejim muhalifleri ve Ermeni örgütlerinin

⁴⁴ Bu Kanun'un iki yıl geçerli olması kabul edilmiş ancak Kanun dört yıl yürürlükte kalmıştır. Aysal, "Atatürk Döneminde İç Politika", s. 171.

⁴⁵ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, s. 118-120..

⁴⁶ Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", s. 101.

⁴⁷ Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta buna değinmiştir. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 351.

⁴⁸ Turan, "Siyasal Tarih (1923-1950)", 3. Kitap, s. 131-135.

⁴⁹ Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, İstanbul: Dünya Kitapları, 2004, s. 20.

⁵⁰ Aysal, "Atatürk Dönemi Türk Devrimi", s. 206, 207.

⁵¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 530, 531.

⁵² Aysal, "Atatürk Dönemi Türk Devrimi", s. 189.

Mustafa Kemal Paşa'yı öldürme planları olmuştur. Ayrıca yabancı devletlerin de bu suikast girişimlerinde rol sahibi olduğu belirtilmektedir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'yı öldürme planlarından en önemlisi İzmir suikast girişimidir.⁵³

Aralarında İaşe eski nazırı Kara Kemal, Maarif eski nazırı Şükrü Bey, Sarı Efe Edip,⁵⁴ Ankara eski valisi Abdülkadir Bey ve Rize eski milletvekili Ziya Hurşit'in⁵⁵ de bulunduğu bir ekip, 17 Haziran 1926'da İzmir'e gelecek olan Mustafa Kemal Paşa'ya suikast düzenlemeyi planlamıştır. Ancak 14 Haziran'da, suikast sonrasında suikastçıların deniz yolu ile kaçmasına yardım edecek olan motorcu Giritli Şevki'nin⁵⁶ ihbarı ile İzmir Valisi Kazım Bey bu plandan haberdar olmuş⁵⁷ ve plana dâhil isimler tutuklanmaya başlanmıştır. Suikast girişiminin yargılama aşaması ise İzmir ve Ankara İstiklal Mahkemelerince gerçekleştirilmiştir. İzmir İstiklal Mahkemesi suikasta doğrudan katılanları yargılamıştır. Ankara İstiklal Mahkemesi ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekilleri ile muhalif İttihatçıları yargılamıştır ki, bunların arasında Kazım ve Ali Fuat Paşalar gibi Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen isimleri de vardır. 27 Haziran'da başlayan bu yargılamalar 12 Temmuz'da son bulmuş ve bundan bir gün sonra da karar okunmuştur.⁵⁸ Buna göre Ziya Hurşit ve arkadaşları idam cezasına, yurtdışında bulunan Rauf Bey gıyabında on yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının diğer kurucuları ise beraat etmiştir.⁵⁹

1927 yılına gelindiğinde, bu yıl içinde iki önemli olay yaşanmıştır. Bunlardan birincisi, Mart 1927'de İstiklal Mahkemelerinin kapatılmasıdır.⁶⁰ Diğerisi ise İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin görev süresinin sona ermesidir. Bu sebeple 27 Haziran 1927'de seçimlere gidilmesi kararı alınmıştır. Ancak seçimler Eylül ayında yapılmış ve milletvekillerinin tümü Cumhuriyet Halk Fırkasının gösterdiği adaylardan seçilmiştir. Bu seçimlerde Kazım Paşa ve Ali

⁵³ Ali Dikici, "Polis Arşiv Belgelerine Göre Atatürk'e ve Diğer Devlet Adamlarına Yönelik Suikast Girişimleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XXX, Sayı 90, (Kasım 2014), s. 3, 4.

⁵⁴ Cemal Avcı, "İzmir Suikastı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt X, Sayı 28, (Mart 1994), s. 95-98.

⁵⁵ İstiklal Mahkemesinin 19 Haziran'da yayınladığı bildiriye göre, Ziya Hurşit suikastçıların başıydı. Turan, "Siyasal Tarih (1923-1950)", 3. Kitap, s. 138. Ziya Hurşit, yukarıda, Saltanatın kaldırılması sırasında muhalefetin başını çektiği belirtilen kişidir. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 212.

⁵⁶ Suikastçılar, Giritli Şevki'nin yardımıyla Sakız Adası'na kaçmayı planlamıştı. Avcı, "İzmir Suikastı", s. 98.

⁵⁷ 16 Haziran'da İzmir'e gelmesi beklenen Mustafa Kemal Paşa'nın, bunu bir gün ertelemesi üzerine Sarı Efe Edip İstanbul'a gitmiş, Giritli Şevki bundan şüphelenerek suikast planının öğrenildiğini düşünmüş ve ihbarcılardan biri olmayı amaçlamıştır. Avcı, "İzmir Suikastı", s. 99.

⁵⁸ Dikici, "Polis Arşiv Belgelerine Göre", s. 8, 9.

⁵⁹ Aysal, "Atatürk Döneminde İç Politika", s. 175.

⁶⁰ Emre Kongar, *Atatürk Üzerine*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994, s. 65.

Fuat Paşa aday gösterilmemiştir.⁶¹ Ayrıca bu seçimlerden önce, 23 Haziran 1927’de Cumhuriyet Halk Fırkası Tüzüğü’nde değişiklik yapılmış ve parti başkanı, milletvekili adaylarını tek başına belirleme yetkisine sahip olmuştur. Böylece Mustafa Kemal Paşa, seçimlerden sonra oluşabilecek muhalefetin önüne geçmek istemiştir.⁶²

2. Nutuk’un Hazırlanması ve Okunması

Mustafa Kemal Paşa Nutuk’u yazmaya 1927 bahar aylarında başlamış, yakın çevresi de onun büyük bir nutuk hazırladığını anlamıştır. Çünkü Nutuk’u hazırlarken Mustafa Kemal Paşa, çok yoğun bir şekilde çalıştığı gibi, yazdığı bölümleri akşam yemeklerinde okuyarak arkadaşlarıyla tartışmıştır.⁶³ Bu yemeklere sıklıkla katılan Falih Rıfkı Atay, Mustafa Kemal Paşa’nın o gün yazdıklarını okuduğunu veya okutturduğunu, daha sonra ise bununla ilgili tartışmalar yapıldığını belirtmektedir.⁶⁴ Cemal Granda da Mustafa Kemal Paşa’nın yazdıklarını arkadaşlarına okuduğunu; ayrıca Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’u hazırlarken kırk sekiz saat boyunca uyumadan yazı dikte ettirdiğini söylemektedir. Yazmaktan yorulanlar değişmesine rağmen, Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’u tamamlamak için uyumamayı tercih etmiştir. Bu sebeple Granda’ya göre “Nutuk, çalışmanın, insan gücünün nasıl üstüne çıkışını gösterdiği için, ayrı bir önem de taşımaktadır.”⁶⁵

Mustafa Kemal Paşa’nın bu yoğun çalışması, 1927 yılının 22 Mayıs’ını 23’üne bağlayan gecede bir kalp krizi geçirmesi nedeniyle kesintiye uğramıştır. Doktorların dinlenmesi yönündeki tavsiyeleri üzerine, Mustafa Kemal Paşa bu süreyi İstanbul’da geçirmek istemiş ve 31 Haziran’da İstanbul’a gitmiştir.⁶⁶ Bu, Mustafa Kemal Paşa’nın, 16 Mayıs 1919’da Samsun’a doğru yola çıktığından beri İstanbul’a ilk gidişidir. Mustafa Kemal Paşa sağlığına kavuşunca tekrar çalışmaya başlamıştır. Fakat bu kez çalışma yeri Ankara değil, İstanbul olmuş ve Mustafa Kemal Paşa, 30 Eylül’e kadar İstanbul’da kalarak Nutuk ile ilgili son çalışmalarını bu şehirde yapmıştır.⁶⁷

⁶¹ Turan, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, 3. Kitap, s. 277-279.

⁶² Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 11-13; Koçak, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, s. 104, 105.

⁶³ Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, Çev. Ergun Aydınoglu, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2005, s. 3.

⁶⁴ Falih Rıfkı Atay, *Atatürk Devri Hatıraları*, Cilt 2, İstanbul: Dünya Yayınları, 1958, s. 460.

⁶⁵ Turhan Gürkan, *Atatürk’ün Uşağı İdim*, Anlatan: Cemal Granda, İstanbul: Hürriyet Yayınları, basım yılı yok, s. 73.

⁶⁶ Hakan Uzun, “Bir Kent, Bir Lider, Sekiz Yıllık Ayrılığın Sonu: Atatürk’ün İstanbul’a Gelişi (1927)”, 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul Bildiriler I İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 5-10 Ekim 2009, s. 1096-1098.

⁶⁷ İsmail Arar, “Büyük Nutuk’un Kapsamı, Niteliği, Amacı”, *Atatürk’ün Büyük Söylevi’nin 50. Yılı Semineri Bildiriler ve Tartışmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980, s. 125.

Afet İnan'ın aktardığına göre, Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'u yazarken kullandığı müsveddeler, 36 x 22 santimetrelik büyük boy kâğıtlardan oluşmaktadır. 506 sayfalık bu müsveddelerin hemen hemen her sayfasında birçok düzeltme ve ilave vardır. Nutuk'un bazı bölümleri doğrudan Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılmış olmakla birlikte, bir kısmı da yine Mustafa Kemal Paşa tarafından dikte ettirilmiştir. Bu müsveddelerin çoğu Ankara'da yazılmış, bazı düzeltmeler ve son bölümler ise İstanbul'da eklenmiştir.⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'u, Gençliğe Hitabe ile bitirmiştir.⁶⁹ Yine, İnan'ın aktardığına göre, Mustafa Kemal Paşa Nutuk'un bu kısmını Dolmabahçe'de arkadaşlarına okurken büyük bir heyecan duymuş ve gözyaşlarını misafirlerden saklamamıştır.⁷⁰

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'u, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci binasında,⁷¹ 15-23 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası İkinci Büyük Kongresi'nin ilk altı gününde, yani 15-20 Ekim 1927 tarihlerinde okumuştur.⁷² Bu kongreye milletvekilleri, üst düzey bürokrat ve askerlerin yanı sıra, İtalya, Sovyetler Birliği, ABD, İngiltere, Yunanistan, Polonya ve Çekoslovakya'nın diplomatik temsilcileri de katılmıştır.⁷³ Mustafa Kemal Paşa kongreyi açılış konuşmasını yapmış ve Nutuk'u okumaya başlamadan önce "Şimdi efendim, diğer bazı noktalar vardır. Evvela bunların ifası için mevkiî

⁶⁸ Afet İnan, "Büyük 'Nutuk'ta Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi", *Belleten*, Cilt: XXX, Sayı 120, (Ekim 1966), s. 516. Bugün ise müsveddeler Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivinde bulunmaktadır. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk I, s. 17.

⁶⁹ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 354.

⁷⁰ Gençliğe Hitabe, müsveddelerin 505. ve 506. sayfalarında yer almaktadır. İnan, "Büyük 'Nutuk'", s. 516, 517.

⁷¹ Uzun, "Atatürk'ün Yazdığı Eserler", s. 39.

⁷² Arar, "Büyük 'Nutuk'", s. 126. Ancak burada, kongre ile ilgili bazı hususlara değinmek faydalı olacaktır. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İkinci Büyük Kongresi, Türk siyasi tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu kongrede Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik ve Laiklik, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın temel ilkeleri olarak kabul edilmiştir. *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (B.C.A.)*, 490-1-0-0/210-832-3, 15.10.1927. Böylece Fırkanın ideolojisi de belirgin hale gelmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Fırkanın değişmez genel başkanı olarak kabul edilmiştir. Ancak kongreyi Türk siyasi tarihi açısından bu kadar önemli kılan özelliği, Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'u bu kongrede okumasıdır. Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 13, 14; Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", s. 113. Ayrıca kongrenin bir başka özelliği, Cumhuriyet Halk Fırkasının, Cumhuriyet dönemindeki ilk kongresi olmasıdır. Ancak Mustafa Kemal Paşa, kongreyi açmasının hemen ardından, Cumhuriyet Halk Fırkasının millî iradenin temsilcisi olarak dokuz sene önce ortaya çıktığını ve bütün Anadolu ve Rumeli'yi kapsayacak şekilde ilk umumi kongresini Sivas'ta yaptığını, Sivas Kongresi ile bu kongrenin isimlerinin farklı olsa da amaçlarının aynı olduğunu belirterek, bu kongrenin Sivas Kongresinden sonra Cumhuriyet Halk Fırkasının ikinci kongresi olduğunu ilan etmiştir. *B.C.A.*, 490-1-0-0/210-832-3, 15.10.1927.

⁷³ Uzun, "Atatürk'ün Yazdığı Eserler", s. 39, 40.

riyaseti İsmet Paşa Hazretlerine terk edeceğim, ondan sonra müsaadenizle beyanatta bulunacağım.” diyerek kürsüyü terk etmiştir.⁷⁴

Nutuk, günde ortalama altı saatte okunmuş, tamamının okunması ise 36 saat 33 dakika⁷⁵ sürmüştür. Nutuk, altı gün gibi uzun bir sürede okunduğu için yurtdışında “Six-day Speech” veya “Marathon Speech” olarak da adlandırılmıştır.⁷⁶ Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’u kendisi okumuş, vesikaları ise Kongre Kâtibi Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey’e okutmuştur.⁷⁷ Mustafa Kemal Paşa Nutuk’u, ilk gün 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkmasından Sivas Kongresine kadar, ikinci gün son Osmanlı Mebusan Meclisinin seçimlerine kadar, üçüncü gün Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışına kadar, dördüncü gün İkinci İnönü Zaferi’ne kadar, beşinci gün Lozan Barış Antlaşması’na kadar okumuş ve altıncı gün Gençliğe Hitabe ile Nutuk’a son vermiştir.⁷⁸ Nutuk’un okunması sırasında kongrede duygusal anlar da yaşanmış, hatta Mustafa Kemal Paşa’nın Gençliğe Hitabe’yi okurken ağlaması, bu duyguyu daha da arttırmıştır.⁷⁹

Mustafa Kemal Paşa Nutuk’u okumayı bitirdiğinde CHP’li üyeler bunu büyük bir coşkuyla karşılamış ve Erzurum Milletvekili Necip Asım (Yazıksız) Bey, Mustafa Kemal Paşa’ya teşekkür edilmesi ve Nutuk’un olduğu gibi kabul edilmesi için bir önerge vermiş, bu önerge ise oy birliği ile kabul edilmiştir.⁸⁰

Mustafa Kemal Paşa Nutuk’u okuduğu sırada metin dışında bir konuşma da yapmıştır. Bu konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, kendisine verilen para ve yapılan bağışların Büyük Taarruz için kullanıldığını, kalan paranın ise iade edildiğini belirtmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa bu konuşmasında, sahip olduğu taşınmazları Cumhuriyet Halk Fırkasına bıraktığını açıklamıştır.⁸¹

3. Nutuk’un Kapsamı

Nutuk’un kapsamını zaman bakımından inceleyebilmek için ilk olarak, bu eserin ne zaman başladığını saptamak gerekmektedir. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’una “1919 senesi Mayısının 19. günü Samsun’a çıktım. Genel vaziyet ve

⁷⁴ B.C.A., 490-1-0-0/210-832-3, 15.10.1927.

⁷⁵ Arar ve Giritli, Nutuk’un 36 saat 31 dakikada okunduğu belirtmektedir. Giritli, “Okunuşunun 70. Yılım”, s. 649; Arar, “Büyük ‘Nutuk”, s. 127.

⁷⁶ Arar, “Büyük ‘Nutuk”, s. 126.

⁷⁷ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 22.

⁷⁸ Uzun, “Atatürk’ün Yazdığı Eserler”, s. 40, 41.

⁷⁹ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 23.

⁸⁰ Necip Asım (Yazıksız) Bey bu önergesini vermeden önce bir konuşma yapmak istemiştir. Ancak önceden hazırladığı bu konuşmasını çok heyecanlı olduğu için yapamamış, onun yerine Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey konuşma metnini okumuştur. Arar, “Büyük ‘Nutuk”, s. 170.

⁸¹ Uzun, “Atatürk’ün Yazdığı Eserler”, s. 40. Mustafa Kemal Paşa bu konuşmasını 19 Ekim’de yapmıştır. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt 3, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969, s. 312.

manzara" diyerek başlamıştır.⁸² Her ne kadar zaman zaman daha geriye dönüşler olsa da, bunlar, sırası geldikçe örnekler vermek, açıklama yapmak ve anlatılan konuyu kanıtlamak amacıyla. Dolayısıyla bunların Mustafa Kemal Paşa'nın üslubundan kaynaklandığını kabul etmek ve Nutuk'un başlangıcını 19 Mayıs 1919 tarihi olarak almak doğru olacaktır.⁸³

19 Mayıs 1919 tarihinin başlangıç olarak alınması, bu tarihin Kurtuluş Savaşı'nın da başlangıcı olması bakımından önemlidir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın, daha Samsun'a çıkmadan önce millî egemenlik fikrine sahip olduğunu ve Samsun'a çıkar çıkmaz bu fikrin tatbikatına başladığını belirtmesi⁸⁴ de bunu doğrulamaktadır. Bu sebeple Türk Devrimi'nin ve dolayısıyla Kurtuluş Savaşı'nın 19 Mayıs'ta başladığını kabul etmek gerekir. Bu da 19 Mayıs 1919 tarihinin rastgele seçilmediğini göstermektedir. Ayrıca bu tarih, Mustafa Kemal Paşa'nın Kurtuluş Savaşı'nı doğrudan yönlendirmeye ve idare etmeye başladığı tarihtir ki, bu bakımdan Mustafa Kemal Paşa için şahsi anlamda da bir önem arz ettiğini söylemek doğru olacaktır.⁸⁵

Nutuk'un ne zaman sona erdiği konusu ise tartışmalı olmakla birlikte, Mustafa Kemal Paşa'nın, Nutuk'un sonlarında "bugün ulaştığımız netice" sözünü kullanması,⁸⁶ bitiş tarihi olarak 20 Ekim 1927 tarihinin kabul edilmesinin doğru olacağını göstermektedir.⁸⁷ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın, Cumhuriyet Halk Fırkası İkinci Büyük Kongresi açılış konuşmasında "... Hadisat ile dolu olan dokuz senelik bir devrenin tarihine temas edecek maruzat ve beyanatım

⁸² Atatürk'ün Bütün Eserleri, Nutuk I, s. 23.

⁸³ Arar, "Büyük 'Nutuk", s. 129, 130.

⁸⁴ Atatürk'ün Bütün Eserleri, Nutuk I, s. 30. Cihat Akçakayalıoğlu, "Nutuk Nasıl İncelenmeli-Nasıl Tanıtılmalı ve Öğretilmelidir?", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt V, Sayı 13, (Kasım 1988), s. 249. Mustafa Kemal Paşa'nın, Kurtuluş Savaşı'nın başında millî egemenlik fikrine dayalı yeni bir devlet kurma amacıyla olduğunu gösteren kanıt bulunmadığı da yapılan yorumlar arasındadır. Bunun sebebi olarak da Mustafa Kemal Paşa'nın yanındaki herkesin, padişah, din ve vatan için mücadele ettiğini sanması gösterilmektedir. Zürcher, *Savaş, Devrim*, s. 11, 12. Ancak öncelikle kabul etmek gerekir ki, bu amacın varlığını ya da yokluğunu kanıtlamak, varsa da ne kadar olduğunu ölçmek maddi olarak imkânsızdır. Kurtuluş Savaşı'nın bütün komutanlarının Cumhuriyet için savaşmadığı elbette ortadadır. Nitekim Cumhuriyetin ilanından sonra yaşanan gelişmeler de bunu göstermiş ve yeni rejim, karşıtlarına rağmen kabul edilmiş ve zorla kabul ettirilmiştir. Zira devrim şartları altında, devrimi yapan liderin böyle davranması da doğaldır. Ancak bu durum, Mustafa Kemal Paşa'nın, işin başında millî egemenlik fikrine sahip olmadığını göstermez. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta da belirttiği gibi, belli bir döneme kadar fikirlerini "millî sır" olarak saklamıştır. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk I, s. 32. Dolayısıyla, Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşması için günün şartları neyi gerektiriyorsa onu yapmıştır, demek doğru olacaktır.

⁸⁵ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 75.

⁸⁶ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 354.

⁸⁷ Arar, "Büyük 'Nutuk", s, 130.

uzun sürecektir.”⁸⁸ demesi de bunu doğrulamaktadır. Bu sebeple Nutuk’un zaman bakımından 19 Mayıs 1919’dan 20 Ekim 1927’ye kadar olan dönemi kapsadığı söylenebilir.⁸⁹

Olaylar bakımından Nutuk’un kapsamı incelendiğinde, olayların genelde kronolojik bir sıra içinde ve bölümlere ayrılmadan anlatıldığı görülmektedir.⁹⁰ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa’nın kimi olaylara çok fazla yer verdiği, kimi olaylara kısaca değindiği ve kimi olaylara ise eserinde hiç yer vermediği dikkat çekmektedir.⁹¹

Nutuk’ta anlatılan olaylar daha çok Kurtuluş Savaşı’nın aşamaları, ülkenin işgali, iç siyasetteki gelişmeler, kongreler, Osmanlı Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye arasındaki ilişkiler, isyanlar ve birçok isim hakkında Mustafa Kemal Paşa’nın görüşlerinden oluşmaktadır; yani Nutuk’un büyük bölümünde bu olaylardan bahsedilmiştir.⁹² Ancak bu olaylara eşit pay ayrılmamıştır. Nutuk’ta ağırlıklı olarak 1919-1925 arası döneme yer verilmiş, 1925 yılından sonrası ise tüm metnin sadece yüzde bir buçuğu kadarını oluşturmuştur.⁹³ Bunun sebebi olarak, Mustafa Kemal Paşa’nın kendisini haklı çıkarabileceği konulara yoğunluk vermek istemesi gösterildiği gibi, Mustafa Kemal Paşa’nın varmak istediği amaç doğrultusunda böyle bir tercih yaptığını belirtenler de olmuştur. Ancak Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’ta, kendisinin içinde bulunduğu olayları anlatmasının da buna sebep olduğunu dikkate almak gerekir.⁹⁴

Nutuk’un kapsamına belgeler açısından bakıldığında, Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’u fazla sayıda belge ile zenginleştirdiği görülmektedir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa belgeleri hazırlamak için ilgili Bakanlıklardan raporlar istemiştir. Nutuk’u okurken de bu belgeleri bazen dinleyicilere göstermiştir.⁹⁵ Telgraf, mektup, bildiri, kongre tutanakları gibi belgelerden oluşan belgelerin dışında Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açık ve kapalı oturum tutanakları ile Cumhuriyet Halk Fırkası grup görüşmelerine de atıfta

⁸⁸ B.C.A., 490-1-0-0/210-832-3, 15.10.1927.

⁸⁹ Arar, “Büyük ‘Nutuk’”, s. 133. Giritli de Nutuk’un 19 Mayıs 1919-20 Ekim 1927 tarihleri arasında kapsadığını belirtmektedir. Giritli, “Okunuşunun 70. Yılı”, s. 650.

⁹⁰ Giritli, “Okunuşunun 70. Yılı”, s. 650.

⁹¹ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 76; Arar “Büyük ‘Nutuk’”, s. 135, 136.

⁹² Taha Parla, *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 21, 22.

⁹³ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 77; Zürcher, *Savaş, Devrim*, s. 4.

⁹⁴ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 78, 79.

⁹⁵ Bu noktada önemli bir örnek, Mustafa Kemal Paşa’nın Refet (Bele) Bey’den Amasya Genelgesini imzalamasını istemesi üzerine, Refet (Bele) Bey’in imza atma hususunda tereddüt etmesidir. Refet (Bele) Bey Genelge’yi sonuçta imzalamış ancak bu imza belli belirsiz bir şekilde atılmıştır. Mustafa Kemal Paşa Nutuk’un bu bölümünü okurken, buna dair vesikayı da göstermiş ve isteyenlerin inceleyebileceğini belirtmiştir. *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, Nutuk I, s. 44.

bulunmuştur.⁹⁶ Nutuk'ta yer alan bu belgelerin bazıları eser içinde kullanılmıştır. Ancak bu belgelerin önemli bir kısmı Vesikalar adı altında ayrı bir ciltte toplanmıştır.⁹⁷

Nutuk'un Vesikalar cildinde 300 tane, metin kısmında ise 231 tane belge bulunmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu kadar çok belge kullanmasının sebebinin, yanlış anlaşılmaları ortadan kaldırarak, eserini gelecekte gelebilecek itirazlara karşı kuvvetlendirmek istemesi olduğu düşünülebilir.⁹⁸

Kişiler bakımından Nutuk'u incelediğimizde ise yaklaşık 820 kişinin Nutuk'ta adının geçtiği görülmektedir.⁹⁹ Bunun sebebi hem Nutuk'un kapsadığı dönemin özelliğiyle, hem de Mustafa Kemal Paşa'nın üslubuyla ilgilidir. Mustafa Kemal Paşa, sıradan bir olayı anlatırken bile bunu tarihî olaylarla süslemiş, buna bağlı olarak da Nutuk'ta pek çok kişinin adı geçmiştir.¹⁰⁰ Mustafa Kemal Paşa, bu isimlerden bazılarını anlattığı olay gereği anmış, bir kısmı hakkında ise olumlu ya da olumsuz yargılarda bulunmuştur.¹⁰¹

4. Nutuk'un Amacı

Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet Halk Fırkasının İkinci Büyük Kongresi'nde, Nutuk'u söylemekteki amacının millete, senelerden beri devam eden ef'al ve icraatının hesabını vermek olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, bu hesabı vermenin kendisi için bir vazife olduğunu da ifade etmiştir.¹⁰² Dolayısıyla Nutuk'un, Kurtuluş Savaşı ve sonrası dönemde yaptıkları için Mustafa Kemal Paşa'nın, kendisinin haklı olduğunu göstermeye çalışması¹⁰³ ve bu sebeple Türk milletine bir açıklama yapma gereği duyması amacıyla okunduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta, neyi, niye yaptığını açıklamak istemiştir. Böylece kamuoyunu bilgilendirerek olası yanlış anlaşılmaların önüne geçmeyi amaçlamıştır.¹⁰⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın, Nutuk'u niye okuduğu, Gençliğe Hitabe'ye geçmeden önce söylediklerinden de anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın "... milletim ve müstakbel evlatlarımız için dikkat ve teyakkuza davet edebilecek bazı noktalar belirtebilmiş isem, kendimi bahtiyar sayacağım." demesi, onun, millet ve yeni nesiller için uyarılarda bulunmayı amaçladığını göstermektedir.

⁹⁶ Arar, "Büyük 'Nutuk", s. 139-141.

⁹⁷ Giritli, "Okunuşunun 70. Yılı", s. 650; Arar, "Büyük 'Nutuk", s. 142.

⁹⁸ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 83-85.

⁹⁹ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 185; Arar, "Büyük 'Nutuk", s. 144.

¹⁰⁰ Arar, "Büyük 'Nutuk", s. 148.

¹⁰¹ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 186.

¹⁰² B.C.A., 490-1-0-0/210-832-3, 15.10.1927.

¹⁰³ Kongar, *Atatürk Üzerine*, s. 63.

¹⁰⁴ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 63 ve 70.

Ayrıca bu ifadenin hemen devamında “Efendiler, bu beyanatımla, millî hayatı bitmiş farz edilen büyük bir milletin, bağımsızlığını nasıl kazandığını ve ilim ve fennin en son esaslarına dayalı millî ve asri bir devleti nasıl kurduğunu ifadeye çalıştım.”¹⁰⁵ diyen Mustafa Kemal Paşa’nın, bir milletin yok olmaktan nasıl kurtulduğunu ve nasıl çağdaş bir devlet kurduğunu hem Türk milletine, hem de dünya kamuoyuna anlatmayı amaçladığını söylemek de yanlış olmayacaktır.

Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’u yazmaktaki bir başka amacının, 1919-1927 yılları arasında yaşananlara ışık tutmak olduğu söylenebilir.¹⁰⁶ Nitekim Falih Rıfkı Atay da Mustafa Kemal Paşa’nın “Kuvayı Milliye ve Cumhuriyet tarihlerinde kaynaklık etmek üzere meşhur Nutuk’unu” yazdığını¹⁰⁷ belirterek, bir anlamda bu noktaya değinmiştir.

Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’u yazması ve bizzat okumasındaki bir başka amaç da Kurtuluş Savaşı döneminde kendisine muhalefet edenlere hesap sormak istemesidir.¹⁰⁸ Nitekim Nutuk’ta, bu kişilere karşı sert bir üslup kullanması da bunu göstermektedir. Bu sebeple Nutuk’un yazılmasında siyasi saiklerin de bulunduğunu söylemek doğru olacaktır. Nitekim Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması ve İzmir suikast girişimi sonrasında yaşananlar, Mustafa Kemal Paşa ile Kurtuluş Savaşı’nın diğer kahramanları arasındaki ilişkileri koparmış, bunun sonucunda ise bu kişiler siyaset sahnesinden tasfiye edilmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’u, henüz bu olayların hatıralarının taze olduğu günlerde hazırlamaya başlaması dikkate alındığında, onun böyle bir amaca sahip olması da kuvvetle muhtemeldir. Böylece Mustafa Kemal Paşa’nın, yakın tarihi yazarak bu tasfiyenin haklı olduğunu göstermeye çalıştığı söylenebilir.¹⁰⁹ Ancak bu konu hakkında, tam tersi bir analiz de yapılabilir. Mustafa Kemal Paşa’nın, yapılan inkılâpların başarıya ulaşmasının da etkisiyle, geçmişteki kırgınlıkları unutmak ve unutturmak istediği düşünülebilir. Özellikle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması ve İzmir suikast girişimi sebebiyle Kurtuluş Savaşı’nın önde gelen isimleriyle arasında çıkan gerginliği azaltarak, yeni bir dönem açmayı amaçladığı söylenebilir.¹¹⁰

Nutuk’un amacının daha iyi anlaşılabilmesi için bu eserin okunduğu zamana ve mekâna dikkat etmek gerekmektedir. 1927 yılı hem ülke için, hem de Mustafa Kemal Paşa için önemli bir yıldır. Bu yıla kadar ülkede yaşananlara

¹⁰⁵ Atatürk’ün Bütün Eserleri, Nutuk II, s. 354.

¹⁰⁶ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 61.

¹⁰⁷ Falih Rıfkı Atay, *Mustafa Kemal’in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs*, Cumhuriyet, basım yeri yok, 1999, s. 122.

¹⁰⁸ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 69; Kongar, *Atatürk Üzerine*, s. 61.

¹⁰⁹ Zürcher, *Savaş, Devrim*, s. 9, 10; Kongar, *Atatürk Üzerine*, s. 62, 63.

¹¹⁰ Giritli, “Okunuşunun 70. Yılı”, s. 654.

bakıldığında, hem birçok inkılâbın yapıldığı, hem de siyaseti doğrudan etkileyen önemli olayların yaşandığı görülmektedir. Bu sebeple 1927 yılı, bir dönemin bitişini simgelemektedir. Bu yılın Mustafa Kemal Paşa için önemi ise onun yaşadıklarının altında yatmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, 30 Haziran'da askerlikten ayrılmış, 31 Haziran'da ise İstanbul'a gitmiştir. Bu aynı zamanda, Mustafa Kemal Paşa'nın kırgın olduğu İstanbul halkıyla barışması anlamına gelmektedir. Bunun dışında Mustafa Kemal Paşa, 8 Eylül'de bir kalp rahatsızlığı geçirmiştir ki, bunun kendisini etkilediği söylenebilir. Tüm bunlar Nutuk'un 1927 Ekim'inde okunmasının bir rastlantı olmadığını, bu eserin hesap sorma amacıyla okunduğu kadar, hesap verme amacıyla da okunduğunu göstermektedir. Nutuk'un okunduğu yerin seçilmesi de bir rastlantı değildir. Her ne kadar bina olarak aynı olsa da, Nutuk, Türkiye Büyük Millet Meclisi toplantısında değil, Cumhuriyet Halk Fırkasının kongresinde okunmuştur. Yani Mustafa Kemal Paşa Nutuk'u kendi partisinde okumuştur.¹¹¹ Mustafa Kemal Paşa Nutuk'u okumaya başlamadan önce, Sivas Kongresini Cumhuriyet Halk Fırkasının ilk kongresi olarak kabul ettiğini söyleyerek, bir anlamda partisine Kurtuluş Savaşı dönemindeki ruhu aşılama çalışmıştır. Dolayısıyla Nutuk'un okunduğu zaman ve mekân göz önüne alındığında, Mustafa Kemal Paşa'nın, gelecekte yapılacak inkılâplar için Cumhuriyet Halk Fırkası üyelerine yol göstermeye çalıştığı ifade edilebilir.¹¹²

5. Nutuk'un Niteliği

Nutuk'un niteliği ile ilgili olarak birbirinden farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Bunlardan biri, Nutuk'un "Türk devrim tarihi için birinci elden ve en önemli kaynaklardan biri" ve Türk Devrimi ile ilgili yapılan çalışmalar için "en kuvvetli bir dayanak" olduğu yönündedir. Buna göre Nutuk, Türk Devrimi'nin en önemli kaynağı olarak kabul edilmektedir.¹¹³ Çünkü Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcından Nutuk'u okuduğu güne kadar yaşananların bir değerlendirmesini yapmıştır. Bu değerlendirme ise bizzat olayların içinde bulunan ve çoğu zaman bu olayları idare eden Mustafa Kemal Paşa tarafından, belgelere dayanılarak yapıldığı için büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple Nutuk, birinci elden bir tarih ve Kurtuluş Savaşı'na dair en önemli belge olarak nitelendirilmiştir. Buna bağlı olarak Nutuk bir tarih belgesi, Mustafa Kemal Paşa da yaşadığı döneminin bir kısmını yazmış bir tarihçidir.¹¹⁴

¹¹¹ Kongar, *Atatürk Üzerine*, s. 58 ve 64-69.

¹¹² Arar, "Büyük 'Nutuk'", s. 167-169.

¹¹³ Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt 1 (1919-1920), İstanbul: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Millî Eğitim Basımevi, 1970, s. III; Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. XIX.

¹¹⁴ Afet İnan, "Atatürk'ün Büyük Nutuk'unun Müsveddeleri Üzerinde Arkadaşlarının Eleştirilerini Dinlemesi ve Gençliğe Seslenişi", *Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri*

Nutuk, Kurtuluş Savaşı ve 1927'ye kadarki Cumhuriyet tarihi için vazgeçilmez bir kaynak olmakla birlikte, bu dönemin tüm olaylarına değinmemiştir. Ayrıca bir tarihçinin mümkün olduğu kadar tarafsız olması gerektiği ve Mustafa Kemal Paşa'nın bir devrimin lideri olduğu göz önüne alındığında, onun böyle bir tarafsızlığa sahip olduğunu düşünmek de doğru olmayacaktır.¹¹⁵ Kurtuluş Savaşı'nın aşama aşama ve dönemin şartlarına uygun bir şekilde gerçekleştirildiği ve Nutuk'un da bir yönüyle bu savaşın anlatımı olduğu dikkate alındığında, bu eserin zamanın şartlarına göre yazılmış bir eser olduğu söylenebilir.¹¹⁶ Özellikle, muhaliflere yapılan sert eleştirilerin bu nitelikte olduğuna dair yorumlar yapılmıştır. Nitekim İsmet (İnönü) Paşa, Nutuk'ta Rauf Bey ile ilgili yapılan sert eleştirilerin o günkü şartların gereği olduğunu, daha sonra şartlar değiştiği için Mustafa Kemal Paşa'nın, Rauf Bey hakkında daha farklı konuşabileceğini söylemiştir.¹¹⁷ Bir tarih çalışmasında böyle bir durumun olmaması gerektiği dikkate alındığında, Nutuk'u bir tarih belgesinden ziyade, tarihe yardımcı bir kaynak olarak kabul etmek daha doğru olacaktır.¹¹⁸ Nitekim Mustafa Kemal Paşa, "Maksadım, inkılâbımızın incelenmesinde tarihe yardımcı olmaktır." diyerek bunu açıkça belirtmiştir.¹¹⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın tarihi hem yapan, hem de yazan olmasından hareketle, Nutuk'un, Kurtuluş Savaşı'nın bir "belgesel anlatımı" olduğu yönünde değerlendirmeler de yapılmıştır. Bu yöntemle Mustafa Kemal Paşa, milletine rapor vermiş¹²⁰ ve bu sebeple Nutuk, tarihte eşine az rastlanır bir şekilde, bir liderin milletine hesap verme örneğini teşkil etmiştir.¹²¹

Bildiriler ve Tartışmalar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980, s. 34; Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 127, 196 ve 385.

¹¹⁵ Arar, "Büyük 'Nutuk", s. 136 ve 164. Ayrıca bir devrimin liderinin tarafsız olması gerekmediği gibi, liderin böyle bir sorumluluğun da bulunmadığını söylemek doğru olacaktır.

¹¹⁶ Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın, her şeyi yerinde ve zamanında yapma konusunda dikkatli biri olduğu bilinmektedir. Hakan Uzun, "Çeşitli Yönleriyle Atatürk", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayı II*, Cilt 29, (2009), s. 1231. Mustafa Kemal Paşa'nın, Türk milletinin gelişme kabiliyetini millî bir sır gibi vicdanında taşıdığına ve bunu peyderpey bütün topluma tatbik ettirmek mecburiyetinde olduğuna Nutuk'ta açıkça değinmesi, buna bir örnek oluşturmaktadır. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk I, s. 32.

¹¹⁷ İpekçi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, s. 17. Aydemir de benzer bir yorumda bulunarak, Mustafa Kemal Paşa'nın hayatta olsa eski arkadaşları ile ilgili farklı değerlendirmeler yapabileceğini belirtmiştir. Aydemir, *Tek Adam*, s. 308. Ancak konuyla ilgili olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın 1927'de söylediklerini, üzerinden zaman geçse de değiştirmeyeceğine dair yorumlar da yapılmıştır. Bkz. Arar, "Büyük 'Nutuk", s. 151.

¹¹⁸ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 110, 111.

¹¹⁹ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 23.

¹²⁰ Akçakayalıoğlu, "Nutuk Nasıl İncelenmeli", s. 247.

¹²¹ İnan, "Atatürk'ün Büyük Nutuk'unun", s. 33.

Bunların dışında Nutuk'un, Kurtuluş Savaşı'nın bir hikâyesi olduğu da söylenebilir. Ancak Nutuk'ta anlatılan sadece işgalci güçlere karşı verilen mücadele değildir. Kurtuluş Savaşı aynı zamanda ülke içindeki düşmanlara karşı verilen bir savaşın da hikâyesidir. En başta Padişah ve Kurtuluş Savaşı döneminde iktidara gelen Osmanlı Hükümetleri olmak üzere, Saltanat ve Hilafet yanlılarına, başka bir devletin mandası altında yaşamadan ülkenin var olamayacağını düşünenlere karşı da büyük bir mücadele verilmiştir. Bu sebeple Nutuk, bu düşüncede olanlara karşı bir eleştiri, onlarla bir hesaplaşma niteliği de taşımaktadır.¹²² Nutuk'un böyle bir niteliğe sahip olmasında, Mustafa Kemal Paşa'nın, tam bağımsızlık mücadelesi verilirken şahsi ihtirasların ön plana çıkarılmasına, Saltanat ve Hilafetin savunulmasına karşı olmasının ve bu şekilde Kurtuluş Savaşı'nın kazanılabileceğinin imkânsız olduğunu düşünmesinin payı vardır.¹²³ Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın amacı, artık zamanı geçmiş bir devleti yeniden canlandırmak değil, tam bağımsız yeni bir devlet kurmaktır.¹²⁴

Nutuk, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine karşı olanları eleştirerek, kendisini haklı çıkarmaya ve muhalefeti tasfiye ederek iktidarı tekeline almaya çalışması olarak da yorumlanmıştır.¹²⁵ Nutuk'un önemli bölümünde bu kişilerle olan anlaşmazlıklar ve onların eleştirilmesi yer aldığından, böyle bir anlayışın ortaya çıkması doğaldır. Ancak Niyazi Berkes, bu kişilerin sayıca çok fazla olduğunu ve bu sebeple Mustafa Kemal Paşa'nın bu kişilerle olan hesaplaşmasını abartmadığını, bilakis kısalttığını belirtmektedir.¹²⁶ Ayrıca 1927 yılına gelene kadar muhalefet önemli ölçüde tasfiye edilmiş olduğundan, Nutuk'un sadece bu amaçla yazıldığını söylemek de doğru değildir. Dolayısıyla Nutuk'un, daha önce gerçekleştirilen tasfiyenin açıklanarak, yapılanların meşruiyetinin sağlanması amacıyla yönelik olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.¹²⁷ Ancak Kurtuluş Savaşı'na ve Cumhuriyet devrimlerine karşı olanların Nutuk'ta çok sert bir şekilde eleştirildiğini kabul etmek gerekir. Bu yüzden Nutuk, muhaliflerin âdeti yargılandığı bir eser olarak da nitelendirilmiştir. Bu noktada, Nutuk'un hem bir tarihî iddianame, hem de bir hüküm olduğu belirtilmiştir.¹²⁸

Nutuk'un, Mustafa Kemal Paşa'nın belli bir siyasi güce ulaştıktan sonra, kendisine göre yazdığı bir hikâye olarak yorumlanmasının temelinde de

¹²² Niyazi Berkes, "Antiemperyalist Tepki", *Atatürkçülük Nedir?*, İstanbul: İleri Yayınları, 2003, s. 156 ve 160.

¹²³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Büyük İnkılâp ve Küçük Politika", *Atatürkçülük nedir?*, İstanbul: İleri Yayınları, 2003, s. 256, 257.

¹²⁴ Niyazi Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, İstanbul: Adam Yayıncılık, 1982, s. 98.

¹²⁵ Zürcher, *Savaş, Devrim*, s. 10 ve 22; Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültür*, s. 86.

¹²⁶ Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, s. 105.

¹²⁷ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 69.

¹²⁸ Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültür*, s. 22.

Nutuk'u ortaya çıkaran şartların yanlış tahlil edilmesi olduğu söylenebilir.¹²⁹ İsmail Arar da bu konuya değinerek, Nutuk'un siyasal tartışma ve polemik üslubu içinde yazıldığını kabul etmekle birlikte, anlatılan olayların doğruluğu belgeler ile kanıtlanmaya çalışıldığından, bu üslubun kişisel amaçlara ya da hırsa hizmet etmediğini belirtmektedir.¹³⁰ Ancak burada, söz konusu belgelerin bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından seçildiğini göz ardı etmemek gerekmektedir.¹³¹

Benzer bir şekilde Nutuk'un, Kurtuluş Savaşı ile Mustafa Kemal Paşa'yı özdeşleştirdiği ve onu yücelten bir niteliğe sahip olduğu da yapılan yorumlar arasındadır. Bu yorumun temelinde ise Mustafa Kemal Paşa'nın, Cumhuriyetin ilanından 1927'ye kadar olan dönemdeki iktidar mücadelesinden tek adam olarak çıktığı görüşü vardır. Bu değerlendirmeye göre Nutuk, Mustafa Kemal Paşa'yı, Kurtuluş Savaşı'nın ve Cumhuriyet tarihinin tek belirleyicisi haline getirmiştir.¹³²

Bunların dışında Nutuk'un askerlere, siyasetçilere ve devlet adamlarına yönelik öğütler içeren bir siyasetname, Türk hitabet sanatının en güzel örneklerinden biri¹³³ ve bir parti belgesi olduğu da söylenmiştir.¹³⁴

Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde Nutuk'un, titiz bir çalışmanın ürünü olan, birçok amaca yönelik hazırlanmış ve anlatılan her olayın belgelendirilmesine çalışılmış, içinde duygusal değerlendirilmelerin de bulunduğu bit hatırat olduğunu söylemek doğru olacaktır.¹³⁵

6. Nutuk'un Basılması ve Diğer Dillere Çevrilmesi

Nutuk'un ilk basımı Osmanlıcadır ve iki ciltten oluşmaktadır: birinci ciltte metin, ikinci ciltte ise vesikalar yer almaktadır.¹³⁶ Bu basım Türk Tayyare Cemiyeti tarafından 1928 yılında yapılmıştır. Ancak bu basımda Nutuk'un okunduğu tarih esas alınarak, basım yılı 1927 olarak yazılmıştır.¹³⁷

Nutuk, yeni Türk harfleriyle ilk kez 1934 yılında basılmış ve bu basıma kenar başlıkları konulmuştur. Daha sonraki basımlarda da Nutuk'a kenar başlıklarının konulmasına devam edilmiştir. Aslında Nutuk'un orijinal basımında bu kenar başlıkları bulunmamaktadır. Ancak yeni basımın yapıldığı

¹²⁹ Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, s. 99.

¹³⁰ Arar, "Büyük 'Nutuk'", 143 ve 166.

¹³¹ Zürcher, *Savaş, Devrim*, s. 9.

¹³² Hasan Ünder, "Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 143.

¹³³ Arar, "Büyük 'Nutuk'", s. 152 ve 163.

¹³⁴ Kongar, *Atatürk Üzerine*, s. 58.

¹³⁵ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 112; Arar, "Büyük 'Nutuk'", s. 161.

¹³⁶ Akçakayalıoğlu, "Nutuk Nasıl İncelenmeli", s. 246.

¹³⁷ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 118, 119.

dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın hayatta olduğu düşünülürse, bunun için kendisinden izin alınmış olması kuvvetle muhtemeldir.¹³⁸

Nutuk'un bir başka basımı Kültür Bakanlığı¹³⁹ tarafından 1938 yılında, vatandaşların Nutuk'u ucuza temin edebilmelerini sağlamak amacıyla, Cumhuriyet Halk Fırkasının ricası üzerine yapılmıştır. Nutuk İstanbul'da, Çemberlitaş'ta bulunan Kültür Bakanlığı Yayinevinde ve Kültür Bakanlığı yayınlarını satmakta olan kitabevlerinde, elli kuruştan satılmaya başlanmıştır. Bu basımda Nutuk'un "heyeti umumiyesi bir kitap halinde" basılmıştır.¹⁴⁰ Yani bu basım tek ciltten oluşmakta ve Vesikalar cildini içermemektedir.¹⁴¹ Bu basımdan sonra ise 1950 yılına kadar Nutuk'un yeni basımı yapılmamıştır.¹⁴²

Bunların dışında Nutuk, 1963 yılında Türk Dil Kurumu öncülüğünde dili sadeleştirerek iki cilt halinde ve Vesikalar cildi dışarıda bırakılarak basılmıştır. Nutuk'u sadeleştiren ekipte Dr. Mehmet Tuğrul, Salah Bırsel, Cahit Öztelli, Hamdi Olcay ve M. Sunullah Arısoy bulunmaktadır.¹⁴³ Nutuk'un bu basımda adı da sadeleştirilmiş ve Söylev olarak basılmıştır.¹⁴⁴ Nutuk'un sadeleştirilmesinin sebebi ise yazıldığı dönemdeki kelimelerin artık kullanılmamasına bağlı olarak, yeni nesil tarafından zor anlaşılmasıdır.¹⁴⁵

Nutuk'un ilk günden itibaren ya da günümüzde ne kadar basımının yapıldığını tespit etmek ise pek mümkün görünmemektedir. Çünkü Nutuk günümüzde sadece devlet tarafından değil, özel yayınevleri tarafından denetimsiz olarak basılmaktadır.¹⁴⁶

Nutuk sadece Türkiye'de değil, yurtdışında da basılmıştır. Nutuk'un, Mustafa Kemal Paşa tarafından Cumhuriyet Halk Fırkasının İkinci Büyük Kongresi'nde okunmasından yaklaşık iki ay sonra İtalyanca özeti yayınlanmıştır. Ayrıca 1928 yılında Almanca, 1929 yılında ise Fransızca ve İngilizce çevirisi yayınlanmıştır. 1929-1934 yılları arasında ise Nutuk, dört cilt halinde ve Rusça

¹³⁸ Giritli, "Okunuşunun 70. Yılı", s. 650; Arar, "Büyük 'Nutuk", s. 138.

¹³⁹ Kültür Bakanlığı olarak isimlendirilen bakanlık, aslında Millî Eğitim Bakanlığı'dır. Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 120.

¹⁴⁰ B.C.A., 490-1-0-0/4-19-24, 13.12.1938.

¹⁴¹ Sami N. Özerdim, "Cumhuriyetin Ellinci Yılında: Atatürk'ün Yazıları, Sözleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 3, (1973), s. 132.

¹⁴² Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 122.

¹⁴³ Sami N. Özerdim, "Nutuk'un Yeni Basımlarıyla Ortaya Çıkan Sorunlar", *Prof. Fehmi Yavuz'a Armağan*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgileri Fakültesi Yayınları, 1983, s. 392.

¹⁴⁴ Özerdim, "Atatürk'ün Yazıları, Sözleri", s. 133.

¹⁴⁵ Gazi Mustafa Kemal, *Söylev (Nutuk) I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1974, Sunu sayfası.

¹⁴⁶ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 124.

basılmıştır.¹⁴⁷ Nutuk'un Almanca, Fransızca ve İngilizce basımları, Almanya'nın Leipzig şehrindeki Kohler Yayınevi tarafından yapılmıştır.¹⁴⁸

Sonuç

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla Türkiye'de çok hızlı bir değişim yaşanmıştır. Bu değişim, devletin ve toplumun yeniden inşasına yöneliktir. Bu durum, doğal olarak değişime karşı muhalefeti de doğurmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşananlara bakıldığında bu durum açıkça görülmektedir. Bir tarafta inkılâplar yapılmış, diğer tarafta muhalefet bu inkılâplara karşı çıkmıştır. Nutuk da bu yaşananların sonucunda ortaya çıkmıştır.¹⁴⁹

Nutuk ile ilgili birçok değerlendirme yapılmıştır. Onun bir tarih belgesi, Cumhuriyet tarihinin birincil kaynağı, millete yol gösterici veya muhalefeti tasfiye etme aracı olarak farklı şekillerde yorumlanması, bu eserin zengin bir içeriğe sahip olduğunu göstermektedir.

Nutuk, Türk Devrimi'ne dair en önemli eserlerden biri olmakla birlikte, doğrudan bir tarih belgesi değildir. Bu sebeple Cumhuriyet tarihi çalışmalarında sadece bu metinle sınırlı kalmamak gerekmektedir. Nutuk'ta yazılanları diğer eserlerle karşılaştırarak Türk Devrimi'ne geniş bir açıdan bakmak, daha doğru bir çalışma şekli olacaktır.¹⁵⁰ Ancak bu karşılaştırma Nutuk'a ya da diğer eserlere olumlu ya da olumsuz bir değer atfetmekten ziyade, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet tarihini daha doğru anlamak amacıyla yapılmalıdır. Nutuk'un bu şekilde incelenmesi, onun değerini daha da arttıracak ve daha doğru okunmasını sağlayacaktır.

Türk Devrimi'nin amacı, demokratik bir rejim kurmak olmuştur. Nitekim devrimin dayandığı temellerin millî egemenlik, tam bağımsızlık, modernleşme ve laikleşme olduğu dikkate alındığında, bu durum kendisini daha açık göstermektedir. Ayrıca Türk Devrimi'nin bir başka özelliği de kökten ve hızlı bir şekilde gerçekleşmiş olmasıdır.¹⁵¹ Bunun yolu ise siyasal, ekonomik ve toplumsal değişikliklerin gerçekleştirilebilmesi için kararların hızlı bir şekilde alınmasını sağlayacak mekanizmaları geliştirmektir. Türk Devrimi'nde ise bu, benzer özellikteki diğer devrimler gibi, güçlü bir liderin, yani Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde ve çoğu zaman onun şahsi kontrol ve iktidarında gerçekleşmiştir. Dönemin şartları ve hızlı bir değişimin hayati gerekliliği göz önüne alındığında,

¹⁴⁷ Atatürk'ün Bütün Eserleri, Nutuk I, s. 18.

¹⁴⁸ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 119.

¹⁴⁹ Uzun, "Atatürk'ün Yazdığı Eserler", s. 41.

¹⁵⁰ Akçakayalıoğlu, "Nutuk Nasıl İncelenmeli", s. 245.

¹⁵¹ Hamza Eroğlu, "Türk Devriminin Millî ve Evrensel Değeri", *Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) Semineri Tebliğleri (9-11 Kasım 1967)*, Der. Zuhar Süzgün (Gezgin), Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1972, s. 21, 22.

Mustafa Kemal Paşa'nın tek adam olmayı amaçlamış olsa bile, bunu diktatör¹⁵² olmak için değil, bilakis demokrasinin Türkiye'de bütün kurumlarıyla daha hızlı yerleşmesini sağlamak amacıyla yaptığını kabul etmek doğru olacaktır. Nutuk, aslında bunun bir hikâyesidir. Dolayısıyla Nutuk'un bu noktadan hareketle değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu yolla Nutuk'la ilgili yanlış değerlendirmelerin önüne geçebilmek mümkün olacaktır.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Çalışma tek yazarlı olduğundan yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

B.C.A., 490-1-0-0/210-832-3, 15.10.1927.

B.C.A., 490-1-0-0/4-19-24, 13.12.1938.

Kitaplar ve Makaleler

Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009.

Akçakayalıoğlu, Cihat. "Nutuk Nasıl İncelenmeli-Nasıl Tanıtılmalı ve Öğretilmelidir?", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt V, Sayı 13, (Kasım 1988): 245-258.

Akşin, Sina. *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

Arar, İsmail. "Büyük Nutuk'un Kapsamı, Niteliği, Amacı", *Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri Bildiriler ve Tartışmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980: 119-172.

Atatürk, Kemal. *Nutuk Cilt 1 (1919-1920)*, İstanbul: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Millî Eğitim Basımevi, 1970.

Atatürk, Kemal. *Nutuk 1919-1927*. Yay. Haz. Zeynep Korkmaz. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.

¹⁵² Mustafa Kemal Atatürk'ün diktatör olma gibi bir amacının bulunmadığını, onun kişisel özelliklerine bakarak da görebiliriz. Nitekim Atatürk, hiçbir zaman demokrasiyi reddetmemiş ve demokratik bir Türkiye'yi hedeflemiştir. Uzun, "Çeşitli Yönleriyle Atatürk", s. 1233.

Atatürk'ün Bütün Eserleri. Cilt 19 (1927), Nutuk I, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006.

Atatürk'ün Bütün Eserleri. Cilt 20 (1927), Nutuk II, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.

Atatürk'ün Bütün Eserleri. Cilt 21 (1927), Nutuk III Vesikalar, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.

Atay, Falih Rıfkı. *Atatürk Devri Hatıraları*. Cilt 2, İstanbul: Dünya Yayınları, 1958.

Atay, Falih Rıfkı. *Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs*. basım yeri yok: Cumhuriyet, 1999.

Avcı, Cemal. "İzmir Suikastı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt X, Sayı 28, (Mart 1994): 89-104.

Aydemir, Şevket Süreyya. *Tek Adam*, Cilt 3, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969.

Aysal, Necdet. "Savaş Dönemi ve Cepheler (Askeri ve Siyasi Gelişmeler)", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ed. Temuçin Faik Ertan. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014: 121-140.

Aysal, Necdet. "Atatürk Döneminde İç Politika", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ed. Temuçin Faik Ertan. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014: 157-184.

Aysal, Necdet. "Atatürk Dönemi Türk Devrimi", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ed. Temuçin Faik Ertan. Ankara: Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014: 185-214.

Berkes, Niyazi. *Atatürk ve Devrimler*. İstanbul: Adam Yayıncılık, 1982.

Berkes, Niyazi. "Antiemperyalist Tepki", *Atatürkçülük Nedir?*. İstanbul: İleri Yayınları, 2003.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yay. Haz. Ahmet Kuyaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Dikici, Ali. "Polis Arşiv Belgelerine Göre Atatürk'e ve Diğer Devlet Adamlarına Yönelik Suikast Girişimleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt XXX, Sayı 90, (Kasım 2014): 1-48.

Diñçer, Hasan. "Mondros Mütarekesi ve Sonrasındaki Gelişmeler", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ed. Temuçin Faik Ertan. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014: 71-94,

Dinçer, Hasan. "TBMM'nin Açılması ve Yeni Türk Devletinin Kuruluşu", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ed. Temuçin Faik Ertan. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014: 111-120.

Eroğlu, Hamza. "Türk Devriminin Millî ve Evrensel Değeri", *Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) Semineri Tebliğleri (9-11 Kasım 1967)*. Der. Zuhâl Süzgün (Gezgin). Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1972.

Gazi Mustafa Kemal. *Söylev (Nutuk) I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1974.

Giritli, İsmet. "Okunuşunun 70. Yılına Kutladığımız Büyük Nutuk Nedir?", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt XIII, Sayı 38, (Temmuz 1997): 649-659.

Gürkan, Turhan. *Atatürk'ün Uşağı İdim*. Anlatana: Cemal Granda. İstanbul: Hürriyet Yayınları, basım yılı yok.

İnan, Afet. *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

İnan, Afet. "Atatürk'ün Büyük Nutuk'unun Müsveddeleri Üzerinde Arkadaşlarının Eleştirilerini Dinlemesi ve Gençliğe Seslenişi", *Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri Bildiriler ve Tartışmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980.

İnan, Afet. "Büyük 'Nutuk'ta Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi", *Bellekten*. Cilt XXX, Sayı 120, (Ekim 1966): 515-524.

İpekçi, Abdi. *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*. İstanbul: Dünya Kitapları, 2004.

Kafesoğlu, İbrahim, Mehmet Saray. *Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihî Temeller*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basımevi, 1998.

Karal, Enver Ziya. "Halifeliğin Kaldırılması", *Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri Bildiriler ve Tartışmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980: 91-98.

Karal, Enver Ziya. "Türk Tarih Kurumu Başkanı Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın Açış Konuşması", *Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri Bildiriler ve Tartışmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980: 1-9.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. "Büyük İnkılâp ve Küçük Politika", *Atatürkçülük Nedir?*. İleri Yayınları, İstanbul, 2003.

Koçak, Cemil. "Siyasal Tarih (1923-1950)", *Türkiye Tarihi*. Cilt 4, Yay. Yön. Sina Akşin. İstanbul: Cem Yayınevi, 1995: 85-153.

Kongar, Emre. *Atatürk Üzerine*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994.

Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev. Boğaç Babür Turna. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 5. Baskı, 2011.

Özerdim, Sami N. "Cumhuriyetin Ellinci Yılında: Atatürk'ün Yazıları, Sözleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt 28, Sayı 3, (1973): 127-141.

Özerdim, Sami N. "Nutuk'un Yeni Basımlarıyla Ortaya Çıkan Sorunlar", *Prof. Fehmi Yavuz'a Armağan*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgileri Fakültesi Yayınları, 1983: 391-400.

Parla, Taha. *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*. Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.

Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi*. 2. Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992.

Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (1. Bölüm), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1995.

Uzun, Hakan. *Atatürk ve Nutuk*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006.

Uzun, Hakan. "Bir Kent, Bir Lider, Sekiz Yıllık Ayrılığın Sonu: Atatürk'ün İstanbul'a Gelişi (1927)", 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul Bildiriler I İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 5-10 Ekim 2009: 15-25.

Uzun, Hakan. "Çeşitli Yönleriyle Atatürk", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayı II*. Cilt 29, (2009): 1226-1249.

Uzun, Hakan. "Okuyan, Düşünen, Yazan Bir Asker ve Devlet Adamı: Atatürk'ün Yazdığı Eserler", *Atatürk Haftası Armağanı*. Sayı 42, Ankara: Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, (2015): 29-55.

Ünder, Hasan. "Atatürk İngesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*. Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Zürcher, Erik Jan. *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*. Çev. Ergun Aydınoglu. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2005.